

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ ОСОБИСТОСТІ

УДК 159.922.27 : 171/177.7

© А. В. Фурман, 2022

orcid.org/ orcid.org/0000-0003-1550-6955

<https://doi.org/10.33989/2226-4078.2022.2.265484>

ФУРМАН Анатолій Васильович

*доктор психологічних наук, професор кафедри психології
та соціальної роботи Західноукраїнського національного університету
(м. Тернопіль)*

ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ ЕМПАТІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПСИХОЛОГА З КЛІЄНТОМ: ЦИКЛІЧНО-ВЧИНКОВИЙ ПІДХІД

Міждисциплінарне дослідження присвячене висвітленню авторської концепції учинково цілісної, розвитково збагаченої й діалогічно спрямованої емпатійної взаємодії психолога із клієнтами різних віку, статі, ментального досвіду, соціального статусу і психічної організації індивідуального Я. Пропонована концепція створена, з одного боку, шляхом рефлексивної реконструкції змісту відомої в Україні та за її межами психологічної теорії емпатії (Л. П. Журавльова, 2007), коли досягається почергове, сценарно опрацьоване й учинково зреалізоване, взаємодоповнення розвиткового функціонування різних видів, рівнів та етапів емпатійного процесу, ресурсів, каналів і засобів емпатійних ставлень-стосунків та індивідуально-психологічних особливостей емпатійності кожного учасника діалогічного контактування у системі «психолог – клієнт», з іншого – завдяки задіянню новітньої методологічної оптики постнекласичної раціональності, а саме авторського циклічно-вчинкового підходу із його базовими принципами (циклічності, синергійності, вчинковості, метасистемності), низкою закономірностей і нормативів пізнавальної мислєдїяльності. Причому універсальним інструментом утілення у життя дослідницької свідомості, котрий усааднює епістемологічне осереддя обстоюваної тут концепції, є м и с л е с х е м а, побудована за принципом кватерності в контексті широким мислєзасобовим можливостей

інноваційної сфери професійного методологування (А.В. Фурман, 2005, 2016). За вихідну ідею в даному разі слугувало аксіоматичне твердження, що процесний цикл актуального перебігу емпатії становить з боку особистості окреме самобутнє вчинення. Зважаючи на мету, завдання і предметне поле цього дослідження, доведено, що: по-перше, найефективнішою технологією співдіяльнісного психодуховного наповнення міжособистих стосунків є модульно-розвивальна взаємодія, яка спочатку підлягає рефлексивно-вчинковому сценаруванню, а потім повноцінному екзистенційному здійсненню; по-друге, етапи розгортання персоніфікованої емпатійної взаємодії не тільки можна обґрунтувати на основі домінуючих процесів (афективного, когнітивного, конативного), а й більш методологічно виправдано на засадах логіко-канонічної структури вчинку (ситуація, мотивація, дія, післядія); по-третє, емпатійний діалогічний цикл найкраще свідомісно організується практичним психологом у роботі з клієнтом як четвірно періодизований і покровоко (процедурно) деталізований учинок особистісної емпатійності, який охоплює почергове домінування натуральної, афективно-когнітивної, конативно-діяльної і рефлексивної видів емпатії; по-четверте, практичне використання психологом учинково-рефлексивної мислєсхеми сценарування підтвердило емпіричну ефективність у його індивідуальній роботі зі здобувачами середньої і вищої освіти, зокрема й із тими, хто має особливі потреби, або вирізняється проблемною поведінкою.

Ключові слова: професійне вигорання, психолог, клієнт, співпереживання, теорія емпатії, циклічно-вчинковий підхід, мислєсхема, модульно-розвивальна взаємодія, особистісна емпатійність, рефлексивно-вчинкове сценарування, емпатійне вчинення, психологічна допомога.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Одним із впливових негативних чинників як професійного становлення особистості, так і її компетентнісного фахового зростання в умовах глобалізованого світу й усепроникливої інформаційної цивілізації є *психоемоційне* (так званий «синдром емоційного виснаження») і власне *професійне вигорання* (Н. М. Булатевич, В. Дудяк, Т. В. Зайчикова, І. О. Малишева, О. М. Хайрулін та ін.). Передусім це стосується працівників соціономічних професій (психологів, педагогів, освітян, лікарів, військово-службовців, соціальних працівників, священників, управлінців тощо), тобто тих фахівців, котрі працюють у сферах «людина – людина», «людина – група», «людина – організація». Зокрема,

О. М. Хайрулін зазначає, що поняття «вигорання» (англ. – burnout) і суто «професійне вигорання» почало використовуватися у психології і медицині ще наприкінці ХХ століття, що, розглядаючи його як окремий психотравмувальний синдром, виникає внаслідок інтенсивної дії несприятливого поєднання зовнішніх і внутрішніх факторів, розвивається на підґрунті хронічного стресу в результаті накопичення негативних емоцій без «розрядки», або без «вивільнення» від її психоенергетичного тиску, й характеризується як психодуховний стан надвисокої втоми, фізичної і ментальної хворобливості, що спричинений тривалою тяжкою працею (Хайрулін, 2014, с. 99).

Серед набору факторів психосоціального запобігання професійному вигоранню працівників соціономічних професій науковці здебільшого називають або ті, що стосуються зміни умов і ритму праці (оновлення обставин, чергування трудового процесу фізичними вправами та ін.), або забезпечення сталої внутрішньої полімотивованості, психоемоційного комфорту і душевної рівноваги особистості того, хто так чи інакше працює з людьми, або ж дотримання обох цих факторних стратегій задля досягнення фізичного, психічного і душевного здоров'я (див., до прикладу, ґрунтовне дослідження М. В. Савчина, 2019).

У цій складній ситуації запобігання чи то й подолання перших ознак професійного вигорання працівників зазначеного фаху надважливим інтегральним чинником, хоча іноді й реверсним (себто таким, що змінює напрям психоемоційного чи мотиваційно-інтелектуального потоку психічної енергії), є *емпатія*, точніше – *емпатійна взаємодія*, скажімо психолога з клієнтом. Гносеологічне осмислення впливу цього психологічного чинника на запобігання професійному вигоранню практичного психолога дає підстави обґрунтувати таку *суперечність*: з одного боку, емпатія – це не тільки афективна форма ідентифікації та адекватне розуміння й *особистісного прийняття* психодуховного стану іншої людини (Фурман А., 2020), а й усвідомлене співпереживання у єдності почуттєво наповненого вчинкового діяння на зустріч цій людині як один із найважливіших чинників психічного здоров'я, з іншого, проте, – емпатія не завжди саму особу емпата робить доброю і справедливою, коли та виявляє занадто багато

співчуття, причому безраціонального, нав'язливого, тотального (П. Блум); у цьому випадку процес підвищеної емпатійної турботи часто перетворюється на стан емпатійної втоми.

Стан наукової розробки теми. У зарубіжній і вітчизняній психології, принаймні за останні півстоліття, вивчення емпатії як психодуховного феномену та емпатійності як особистісної риси-властивості присвячено сотні ґрунтовних досліджень. До прикладу, тільки в Україні у новітній час, крім масиву наукових статей, захищена низка кандидатських дисертацій із цієї проблематики. Приємно констатувати, що *цілісну психологічну теорію емпатії* у 2007 році оприлюднила знана українська дослідниця Лариса Журавльова (Виговська), яка вичерпно пояснює природу, розвиток, структуру, механізми, форми, типи цього психодуховного феномену, а також детально висвітлює систему спричинювальних чинників його зародження, генези та функціонування (Журавльова, 2007).

Однак, попри всі ці добротні напрацювання, дослідження емпатійної взаємодії психолога з клієнтами, щонайперше різного віку та особливих потреб, неоднакових суб'єктного досвіду і соціального статусу, освітніх і психоневрологічних закладів, потребує ґрунтовного рефлексивного, насамперед оргдіяльнісного, мислевчинкового, сценарування і переосмислення здобутого психологічного матеріалу про такий вершинний щабель здійснення міжособистих стосунків, як *повноцінний учинок співпереживання*.

Метою дослідження є створення мислєсхеми учинково цілісної й розвитково (діалогічно) збагаченої емпатійної взаємодії психолога із клієнтами різних віку, статі, ментального досвіду і соціального статусу.

Одне з **головних завдань** цього наукового пошуку полягає в концептуальному обґрунтуванні виняткової методологічної продуктивності авторського *циклічно-вчинкового підходу* (див. Вітакультура..., 2019, с. 655–666, 709–724, 827–837; Методологія і..., 2019, с. 6–235; Система..., 2021, с. 123–373; Фурман А.В., 2013, 2017, 2022) до розробки й у змістовлення етапів емпатійної співдіяльності психолога з клієнтом, коли досягається почергове взаємодоповнення розвиткового функціонування різних видів емпатії, ресурсів і засобів емпатійних ставлень-стосунків та індивідуально-психологічних особли-

востей особистісної емпатійності кожного учасника діалогічного процесу.

Методологічну оптику дослідження становить авторський *циклічно-вчинковий підхід* із його чотирма базовими принципами, шістью закономірностями і низкою похідних нормативів пізнавальної мислєдїяльностї, тоді як універсальним засобом останньої, що засвідчує продуктивність чистого розмірковування, є *мислєсхема*, побудована за принципом кватерності в інструментальному наборі професійного методологування (див. Фурма А., 2016, с. 182–219).

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення особистості в онтогенезі, як відомо із класичних праць науковців-психологів, пов'язано із суб'єктивним входженням дитини у різні соціальні взаємостосунки та опанування нею окультуреними засобами (передусім мовою і мовленням) повсякденної життєактивності. А це природно спричиняє розвиток переживань і хвилювань соціально незрілої особи у взаєминах із рідними, близькими, навколишніми. Ці переживання і хвилювання спільно з іншими, за інших й на адресу інших становлять широке психозмістове підґрунтя актуалізації та все більш інтенсивного функціонування у її внутрішньому світі емпатійних процесів, станів, тенденцій, рис-властивостей. І це підтверджують фундаментальні узагальнення українських психологів. Зокрема, Л. П. Журавльова стверджує, що *«емпатія є складною системою забезпечення Я – Ти-зв'язку при взаємодії людини зі світом, специфічною формою відображення об'єктивної реальності, якою є внутрішній (суб'єктивний) життєвий світ іншої людини»* (Журавльова, 2007, с. 21).

Емпатія етимологічно походить від римського «*patho*», що означає сильне, сердечне переживання, глибоке почуття-хвилювання, котре близьке до страждання, до душевних мук. Загалом префікс «ем-» має значення того, що цей психопочуттєвий процес «спрямований, скерований усередину» внутрішнього світу самої людини. У будь-якому разі емпатія – це високоафективна (емоціогенна) форма ідентифікації, ототожнення особою з чимось чи кимось, тобто по суті це емоційно-почуттєве співпереживання і навіть співстраждання іншому чи іншій.

Емпатійні стосунки між людьми безпосередньо пов'язані із особистісним прийняттям, із їх одностороннім чи обопільним зануренням психічного образу однієї особи у внутрішні умови емоційно насиченої свідомісної здатності іншої і створення її співбуттєвого, тобто багато в чому ідентичного, психологічного портрету (див. Фурман А., 2020). Ось чому науковці емпатію як окремих психодушевний стан називають ще «тонким і водночас глибоким емоційним резонансом на переживання й страждання іншої людини». Отож емпатія як самобутній психічний стан-процес базується на емоціях, хвилюваннях і почуттях, а не залежить від інтелектуальних, суто розумових, здібностей особи.

Із детального аналізу наявної психологічної літератури слідує, що науковці вирізняють і поглиблено вивчають такі види чи формоутворення емпатії:

- емоційна або емотивна – заснована на неусвідомленій дії психічних механізмах проєкції і наслідування (мавпування) моторних та афективних реакцій іншої людини;

- когнітивна – ґрунтована на актуалізації і перебігу когнітивних (пізнавальних, інтелектуальних) процесів – порівняння, аналогії, зіставлення, ідентифікації тощо;

- предиктивна або пізнавальна – постає як здатність особи передбачати афективні реакції навколишніх через особистісно пристрасне ототожнення з ними;

- співпереживання – пережиття особою тих самих афективних (межових емоційних) станів, які відчуває інша людина через особистісне ототожнення з нею;

- співчуття – одне із соціальних формоузмисловлень емпатії, тобто сформалізоване психосоціальне утворення-вираження особою свого душевного стану з приводу суб'єктивних хвилювань та переживань іншої людини;

- діяльна (поведінкова, активна, особистісна, вольова) емпатія – узадана виходом емпатійного ставлення та емпатійних стосунків особистості на горизонти її мислє-діяльнісного зреалізування того образу чи тієї – приземленої або суто ідеальної – моделі співпереживання особи, котра цього потребує, та вибору нею форм і способів психосоціальної допомоги завдяки актуалізації власних афективно-когнітивних ресурсів та можливостей.

Водночас науковці традиційними та інноваційними засобами психологічного пізнання вивчають багатоманітну феноменологію людської емпатії, виокремлюючи при цьому щонайменше шість основних тенденцій у розумінні її природи, а саме витлумачують її як:

а) емоційний процес ситуаційного переживання афективного стану іншого у відповідь на його емоційно спричинену поведінку;

б) когнітивний або пізнавальний процес (осмислення, сприймання, співвітлумачення, порозуміння тощо) внутрішньо насиченого життя іншої людини, передусім актуалізація здатності прийняти її соціальний статус, роль, цінності та світоглядну позицію;

в) структурно та функціонально складний афективно-когнітивний процес психодуховного поєднання з тим іншим, котрого внутрішньо приймаєш, підтримуєш, співчуваєш;

г) феноменальна (психосоціальна) єдність і взаємодоповнення когнітивних (пізнавальних, інтелектуальних), афективних (емоційно-почуттєвих) і конативних (моторних, поведінкових, дієвих, комунікативних) компонентів цілісного емпатійного метапроцесу;

д) самобутнє суб'єктне утворення внутрішнього світу Я людини як взаємодія й односпрямований розвиток емоційних, когнітивних і моторних складників-чинників емпатійного стану однієї особи у стосунках і спілкуванні з іншою;

е) інтегральна особистісна риса-властивість людини співпереживати, співчувати, виявляти симпатію й схильність, позитивне ставлення і схвалення вчинків, повагу і любов до інших людей.

У будь-якому разі переживання-хвилювання становить основне змістовлення емпатійних процесів особистості, де вектор «переживання – відображене переживання» постає як багатовимірний твірний чинник, котрий спричиняє весь перебіг психодуховних процесів і станів, що актуалізуються й оформлюються в актах внутрішньої емпатійної роботи. Загалом багатовимірність і багаторівневість розвиткового функціонування емпатійних явищ означає психологічний аналіз співпереживання не тільки як процесу суб'єктивної об'єктивної реальності, як стану, зрізу і продукту цього складно-

структурованого процесу, а й як цілісної, інтегрально-особистісної, характеристики людини, як просторово-часового універсуму її життєзреалізування і як системоутворювального чинника її психічного світу (див. Журавльова, 2007, с. 31–38).

Структурно-функціональна модель емпатії, якщо взяти до уваги тематичні літературні джерела, здебільшого ґрунтується на *тристадійному* розгортанні особистісно-сислової емпатії. У цьому є аргументоване пояснення: *особистісно-сислова емпатія*, по-перше, завжди зумовлена певною емпатогенною ситуацією, у яку задіяна особа своєю безпосередньою життєвою присутністю, по-друге, у своєму фундаменті охоплює натуральну емпатію, розвиваючись на її психозмістовому підґрунті, по-третє, спричиняє актуалізацію і здійснення діяльно-вольової емпатії та силовим полем індивідуальної дії особистісної емпатійності як конкретним актом внутрішнього вчинення, по-четверте, у зародку-потенції містить механізми трансфінітної емпатії, тобто структуровані функціонали буттєво-духовного переживання суб'єкта емпатії з приводу почуттів і душевного стану тієї особи, на яку спрямована емпатійна дія.

Найбільш теоретично аргументовану *структурно-динамічну модель емпатії*, що охоплює три етапи ситуаційно спричиненого й під дією психологічних механізмів уможливленого емпатійного процесу, з нашого погляду, запропонувала у 2007 році українська дослідниця Лариса Журавльова. Зокрема, нею доведено, що **перший етап** феноменально розгорнутого емпатійного процесу містить емпатогенну ситуацію (до неї належать емпат як об'єкт емпатії, емпатійне ставлення суб'єкта співчуття, ситуативне переживання обома комунікантами предметних і/чи суто суб'єктних детермінант та емоційне забарвлення їх особистих контактів), її споглядання і сприймання та через механізми емоційного зараження, первинної оцінки й ідентифікації актуальне співпереживання між взаємодіючими персонами, де переважають емоції і формовияви *натуральної емпатії*. При цьому авторка слушно зауважує, що «для того, щоб співпереживання не «замкнулося» на собі, потрібно щоб відбулося емоційне перемикавання з власних емоцій на внутрішній світ іншої людини, тобто щоб репрезентувалося так

зване вторинне перемикання», котре виникає за умови актуалізації емоційно-почуттєвих відреагувань на етапі активного спричинення відповідних пізнавальних (когнітивних) процесів і зумовлює наступний розвиток особистісної рефлексії як спрямованих розмірковувань особи над змістом власних хвилювань і того, що вона сама знає про саму себе як про суб'єкта морально зрілої життєдіяльності (Журавльова, 2007, с. 45).

Суть **другого етапу** розвиткового функціонування емпатійного процесу полягає у безпосередньому переживанні з приводу почуттів іншої людини. Причому цей ступінь високого пережиття базується тільки на добре сформованому провідному ставленні особистості до партнера по спілкуванню-взаємодії, яке передбачає оцінку змінної емпатогенної ситуації, актуалізацію емпатійної та інших мотиваційних установок, персональну і власне моральну рефлексію та емоційну децентрацію. Найголовніше те, що система детермінант цього етапу становить складну афективно-когнітивну єдність, себто відому неподільність афекту та інтелекту. А це означає, що комбінований процес співпереживання внутрішньо – суб'єктно та особистісно – опосередкований як перебігом відповідних когнітивних актів і ментальним та соціальним досвідом особи, так і її численними внутрішніми умовами (мотивами, інтенціями, установками, стереотипами, ціннісними орієнтаціями, віруваннями тощо). У зв'язку із зазначеним психодуховні стани іншого можуть викликати у суб'єкта емпатії як його адекватні, власне позитивні хвилювання, збентеження і розчулення, так і неадекватні, негативні, де останні часто мають амбівалентний (суперечливий) характер, полярну модальність актуального перебігу (внутрішнє схвалення і сумнів, співчуття і злорадство, співрадість і заздрість, благість і гнів).

Отож, другий етап емпатійного процесу істотно ускладнюється структурно і функціонально порівняно із першим тим, що у його підґрунті перебувають не стільки адекватні монопольні емоції та почуття, а складні, полярні, суперечливі: або захоплення, схвалення, співчуття, співрадість, або засмучення, заздрість, злість, гнів, злорадство. Водночас указується й на такий психологічний факт: якщо емоційні хвилювання «при співпереживанні починають супроводжува-

тися мотиваційними установками і, зокрема, емпатійною установкою, то рефлексивні процеси спільно з емоційною децентрацією сприяють переходу потенційних переживань суб'єкта емпатії в реальні. Емпатуючий починає переживати з приводу почуттів емпата, викликаних емпатогенною ситуацією» (Журавльова, 2007, с. 47–48). Однак, якщо такі переживання є не досить інтенсивними і душевно глибокими, то емпатійний процес призупинить своє функціонування на даному етапі.

Перехід ускладненого різночинними психічними детермінантами і механізмами емпатійного процесу на **третій**, власне *конативно-діяльний*, функціональний рівень на предмет прожиття почуттів іншого актуалізує перебіг різних процесів, які, по-перше, перебувають у підґрунті когнітивної децентрації, полюсами якої є співрадість і злорадство, або співчуття і злість, по-друге, уможливають найбільш ґрунтовне і продуктивне взаємодоповнення афекту та інтелекту (когніції), по-третє, спричиняють розуміння й особистісне прийняття внутрішнього світу іншого, одночасно зумовлюючи постання антиципації (передбачення, прогнозування) наслідків його актуалізованих хвилювань; по-четверте, формують намір докладати зусилля для зміни чи підкріплення цих самісних хвилювань стосовно співрозмовника й у такий спосіб, по-п'яте, удіяльнюють конкретну ситуативну готовність до внутрішньої співдії, що переходить або у реальне співдіяння, навіть іноді на шкоду собі, хоча й без самопожертви, або у прихований спротив тому, з ким відбувається безпосередня комунікація. При цьому вектор просоціального, або вектор асоціального спрямування зазначених зусиль визначається характером хвилювань-переживань особи на попередньому (другому) етапі генези емпатійного процесу.

Загалом про емпатійну поведінку суб'єкта емпатії, котрий на життєвому полотні свідомості створив модель-прообраз власного реального поведіння відповідно до своїх намірів співдіяти з іншим чи протидіяти йому, слушно говорити тільки тоді, коли персонально прийнятий доміантний намір здійснюється внаслідок повторно актуалізованих та інтенсифікованих емоційної і когнітивної децентрації, зв'язно, у всеможливих формах як персональних учинкових дій, так і асоціальних поведінкових актів.

Таким чином, конструктивно проаналізована теоретична модель розвиненої *емпатійної генези* Л. П. Журавльової охоплює три вищеописані етапи, які отримали умовні назви відповідно до домінуючих у них процесів – «емоційно-афективний», «когнітивний» і «конативно-діяльний». Водночас цією авторкою цілком логічно емпатію, у засновках якої перебуває адекватна трансформація відображених переживань об'єкта, названо власне емпатією, а те емпатійне діяння, у підґрунті якого знаходиться неадекватна зміна відображених хвилювань, – дисонансною емпатією, *квазіемпатією* або неадекватною емпатією (див. Журавльова. 2007, с. 52–53).

Однак, згідно із принципами, закономірностями і нормативами циклічно-вчинкового підходу в авторській здійснюваному методологуванні представників чинної наукової школи (Вітакультурна..., 2019; Методологія і ..., 2019; Фурман О., Гірняк А., 2020; Фурман (Гуменюк) О., 2012; Фурман А., 2013, 2016, 2017, 2021, 2022; Фурман А., Фурман О., 2021) будь-який складноструктурований психосоціальний чи психодуховний процес має *вчинкову внутрішню організацію*. Власне це вперше концептуально окреслено М.М. Бахтіним (2019) і ґрунтовно доведено філософсько-психологічною *теорією вчинку* В.А. Роменця, в епістемологічному форматі якої в ч и н о к у буттєвому часопросторі оприявлення охоплює чотири компоненти чи виміри свого повноцінного уреальнення – ситуаційний, мотиваційний, учинково-діяльний і післядіяльний (головно рефлексивний) (Академік..., 2016; Психологія..., 2012; Роменець, 2013; Роменець, Маноха, 2017; Furman A., 2016). Тому доречно вперше розглядати:

1) процесний цикл життя-перебігу емпатії як окреме самобутнє в ч и н е н н я, тобто як цілісний *учинок особистісної емпатійності*;

2) зміну методологічної позиції у витлумаченні етапів розгортання емпатійного процесу, а саме від їх обґрунтування на основі домінуючих процесів (афективний, когнітивний, конативний) до опертя на універсальну канонічну структуру вчинку як на внутрішню подієвість (ситуація, мотивація, дія, післядія);

3) рефлексивну емпатію як четвертий етап розвитку емпатійного процесу, себто як післядіяльну фазу (або поле

підсумкового емпатогенного рефлексування) його внутрішнього зняття-переходу особи до іншого емпатійного вчинення;

4) упредметнення цього дослідження – удіяльніні процеси підготовки та використання психологом емпатійно зорієнтованих психомистецьких освітніх сценаріїв у роботі із клієнтами, скажімо, із здобувачами середньої і вищої освіти, – у розширеному форматі можливостей циклічно-вчинкової технології емпатійної взаємодії між практичним психологом і клієнтом конкретної вікової категорії, певних особистого досвіду, психодуховної організації, соціального статусу.

Окремо підкреслимо, що найефективнішою технологією організаційно-діяльнісного втілення повноцінних міжособистих стосунків, як системно доведено нами, є *модульно-розвивальна взаємодія*, що знайшло підтвердження в останню чверть століття у пропонованих нами інноваційних суспільно-наукових проєктах як у системі національної освіти (Модульно-розвивальна..., 2002; Фурман А., 1997), сфері психології (Методологія і..., 2019; Фурман А., Фурман О., 2021), силовому полі гри (Фурман А., 2014, Фурман А., Шандрук, 2014), так і у практиках будь-якого фахово компетентнісного мислевчинення та професійного методологування (Методологія і..., 2019; Фурман А., Фурман О., 2021). Причому такого рівня взаємодія досягається за однієї вирішальної умови: коли на всіх восьми етапах циклічно довершеного перебігу модульно-розвивального мегапроцесу свідомісну первинність має *психодуховний зміст* (або його окремі інваріанти – психолого-педагогічний, психоемоційний, психолого-емітаційний, психомистецький), котрий, з одного боку, переважаюче охоплює паритетність, емпатійність та конгруентність стосунків між контактними особами, з іншого – підлягає спочатку ґрунтовному сценаруванню, а потім і психоекзистанційному втіленню (див. Фурман А., 2009а, 2009б). Загалом в авторському досвіді метаметодологування мовиться про *рефлексивно-вчинкове сценарування*, яке миследіяльно зреалізовує принципи, закономірності і нормативи циклічно-вчинкового підходу (див. Фурман А., 2022).

У підсумку здійснення в зазначений методологічний спосіб чітко упредметненого психологічного дослідження нами отримана м и с л е с х е м а учинкової спіралі періодів

модульно-розвиткового функціонування емпатійної взаємодії психолога з клієнтом, яка становить квінтесенцію пропонованої тут теоретичної моделі, містить по п'ять найважливіших тактич. акти динамічного розгортання емпатійного процесу в кожному окремому кватерному сегменті і яка без особливих зусиль може бути поетапно й чисто змістовно уконкретнена (див. рис. 1). Власне відтепер є змога психосоціально охарактеризувати **чотири базових періоди** сценарно промисленого й канонічно відрефлексованого **емпатійного вчинення** професійного психолога у роботі із відвідувачем його кабінету.

1 – ситуація:

- емпатійне входження контактних осіб у ситуацію міжособистісних стосунків;
- сприймання й первинне осмислення ситуації як емпатогенної;
- її формування як джерела емоційно насиченого об'єкта емпатії, що передається суб'єкту;
- ситуаційна активація каналу позитивного співпереживання між психологом і клієнтом;
- суб'єктне зародження емпатійної установки клієнта на співпрацю з психологом

4 – післядія:

- переважання в діалогічному перебігу емпатійних стосунків рефлексивних процесів як системотвірного чинника особистісного розвитку обох учасників взаємодії;
- післядіяльне рефлексування психологом повноти досягнення цілей сценарно організованих емпатійних стосунків з клієнтом;
- спрямована підсумкове взаємоповнення векторів особистісного і морального рефлексування, оцінка психологом своєї діяльності ще й з позиції етального дотримання етичних принципів;
- деталізований самовіт психолога на предмет ефективності пройденого емпатійного циклу співпраці з клієнтом;
 - самовіттування клієнта про продуктивність та корисність спілкування з психологом і про реальність перспектив власного особистісного зростання

2 – мотивація:

- свідоме настановлення психолога на переведення в діяльнісний стан власної особистісної емпатійності стосовно клієнта;
- рефлексивна актуалізація емпатійної та інших мотиваційних установок психолога, що приводить до вторинного емоційного перемикання на внутрішнє проблемне поле клієнта;
- інтелектуально самоорганізоване, емоційно відкрите і гуманно налаштоване співпереживання психолога клієнту з приводу його почуттів і життєвих проблем;
- афективно-когнітивна єдність чітко інтенційованих емпатійних спонукань і підтримуваних впливів психолога на особистість клієнта;
- свідомісна інтенційність клієнта стосовно подальшої конструктивної комунікації і корисної співпраці з психологом

3 – вчинкова дія:

- сценарно організована психологом антиципація подальшої діалогічної співпраці з клієнтом, зважаючи на досягнутий рівень її особистого взаємоприйняття;
- діяльне розгортання емоційної децентрації з боку психолога, що забезпечує глибоке проникнення його компетентної думки у психодуховний світ клієнта;
- комунікативно відкрита і внутрішньо підкріплена учасниками контактування свідчальність, що інтенсифікує їхні емоційні та когнітивні децентраційні тенденції;
- позитивні підкріплення психологом вербальними і фізіогномічними засобами адекватної поведінки клієнта, сприяння його соціальній та особистісній самореалізації;
- емпатійно спричинена внутрішня робота клієнта над власними негативними емоціями і думками, мовленнєвими дефектами і поведінковими вадами

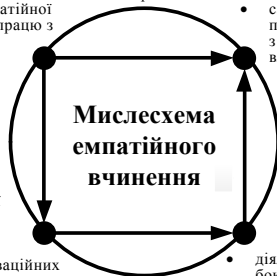

Рис. 1. Учинкова спіраль періодів модульно-розвивального функціонування емпатійної взаємодії психолога з клієнтом у цілісності квінтетних наборів тактич. актів) перебігу чотириетапного емпатійного процесу (автор А.В. Фурман, створено 05.09.2022 р., друкується вперше)

Перший період – *емпатійне входження контактних осіб у ситуацію міжособистісних стосунків та її первинне психозмістове опрацювання як емпатогенної*, причому цілком свідоме, рефлексивне – з боку психолога і переважно підсвідоме чи мало усвідомлене – з боку клієнта, а також зародження між ними емоційно позитивної атмосфери діалогічного контактування. Іншими словами, сутнісне наповнення цього відпочаткового фрагменту перебігу міжперсонального емпатійного процесу організується навколо виникнення і цілеспрямованого формування *емпатогенної ситуації*, котра головно уможлиблюється завдяки інтелектуальним, соціальним і психодуховним зусиллям психолога як суб'єкта емпатії, спрямованим на розв'яз власного емпатійного ставлення до клієнта як до об'єкта емпатії. Останній, споглядаючи емпатогенну ситуацію, має її сприйняти, цілісно відобразити, первинно оцінити й, хоча б мінімально, збагатити її сприятливе емоційне забарвлення. Закономірно, що на цьому періоді переважають емоційні компоненти відреагування клієнта на *ситуаційну емпатогенність* поведінки психолога, хоча й із тенденцією різного (відповідно із позиції власного соціального досвіду першого та із вершин набутих психологічних компетентностей другого) розумового осягнення процесів відображення конкретних умов комунікативної взаємодії, їх споглядання, сприймання і співчуттєвого ставлення до особи, котра усвідомлено чи безінтенційно потребує психологічної допомоги.

Відмінність психорольових позицій обох учасників ділових взаємин тут більшою чи меншою мірою полярна: у психолога *емпатійна установка* й відтак внутрішня готовність до співпраці із відвідувачем особистісно відрефлексована до зустрічі, тому його інтелектуальні і душевні ресурси спрямовуються на те, щоб домогтися якомога повнішого благодатного сприймання конкретним завітальником змодельованої емпатогенної ситуації у її спільному цільовому осередді – емоційного суголося актуалізованих психодуховних станів обох контактерів, натомість у клієнта таку установку треба ще активізувати чи невимушено нав'язати, тим більше за умов його недобровільної участі в зовні нав'язаній міжособистій взаємодії. І якщо практичний психолог добре усвідомлює

(насамперед концептуально, теоретично!) всі ланки, психологічні механізми і мислєдїяльнїсні засоби емпатїйного процесу, то клієнт, так чи інакше усуб'єктнюючи свою ситуативну присутність у ньому, все ж не усвідомлює усіх цих психосоціальних деталей, щоправда спроможний фактично зафіксувати намагання психолога виявляти щире співчуття чи надати йому певну допомогу. Емоційна підтримка, імітаційно-почуттєве зараження, первинна оцінка та неусвідомлена ідентифікація надають цьому етапу стосунків емоційності, пристрасності, хвилювань і розчуленості й забезпечують дію механізму емоційного переключення як із переживань об'єкта емпатії на правдиво вдаване переживання суб'єкта емпатії, так і в зворотному напрямку. До прикладу, досягнення сталого емоційного забарвлення більш-менш тривалих стосунків психолога зі здобувачами середньої та вищої освіти формує не лише адекватне сприймання ними емпатогенної ситуації, а й позитивну установку на взаємне контактування, актуалізує прояв натуральної емпатії як екзистенцію співбуттєвості, тобто безпосередньої присутності однієї особи у переживаннях і психоемоційних станах іншої. Загалом тільки спільна дія емпатійної установки, емпатійного зараження, когнітивної оцінки та зустрічних ідентичностей призводить до бодай відносного консонансу синтетичних споглядань обох, часто різновікових і різностатусних, учасників діалогічних стосунків, до емпатійного взаємопроникнення їхніх емоцій, хвилювань, думок, домагань і, врешті-решт, до локальної інтерференції обопільних переживань.

Другий період емпатійного вчинення – *свідоме настановлення психолога на переведення в діяльнїсний стан власної особистїсної емпатїйності стосовно клієнта, його внутрішньо вмотивоване й інтелектуально самоорганізоване співпереживання з приводу хвилювань, почуттів та особистих проблем останнього й одночасно фахова потреба надати йому найбільш дієву психосоціальну допомогу.* На цьому періоді переважають когнітивні процеси емпатування із рефлексивними вкрапленнями психолога відносно особи відвідувача як суб'єктного об'єкта сформованої емпатогенної ситуації, де основними внутрішніми чинниками є розв'язкове функціонування відповідних когніцій – аналізу і синтезу,

мотиваційних і моральних установок, вторинної оцінки ситуативних обставин і самооцінки своїх дій, особистісної та соціальної рефлексії. Зокрема, когнітивні процеси, будучи зовнішньо мотивовані та ускладнені чи збагачені переживаннями, задають межі комунікативної поведінки клієнта психологічного кабінету, тоді як рефлексивні актуалізують його емоційну регуляцію у ситуації ділового спілкування, виявляючи емоційну стійкість чи нестабільність особистості. Водночас вказані процеси і чинники спричиняють утвердження провідного, здебільшого вельми позитивного, ставлення конкретного клієнта до практичного психолога, яке завжди опосередковане його самісною спрямованістю, характерологічними властивостями, загальними і спеціальними здібностями, здобутками і вадами ціннісно-сислової сфери. Вочевидь на даному модульному відрізку міжособистих стосунків у системі «психолог – клієнт» має місце істотне ускладнення розиткового перебігу емпатійного процесу, який відтепер постає як афективно-когнітивна єдність з обох сторін, як відносне збалансування у суб'єктному плані зреалізування афекту й інтелекту, почуттів, бажань, розуму, волі. У будь-якому разі наснаження психологом-професіоналом безпосередніх взаємин полімотиваційністю розвитку, емпатійними спонуканнями і настановленнями, прихованими біполярністю та амбівалентністю почуттів незримо, проте психоенергетично дієво, навіюються клієнту. Загалом множинне опосередкування (пізнавальними можливостями, ментальним і соціальним досвідом, різними установками, стереотипами і самоспричиненнями тощо) зумовлює зміни і навіть трансформації переживань як від клієнта до психолога, так і від особистості емпата до особи емпатуючого, що здебільшого породжує адекватні хвилювання, а іноді – неадекватні. Отож саме під кінець цього періоду інтенційованого емпатування виникає амбівалентність, біполярність, модальність переживань: вони як відреагування на почуття-хвилювання іншого народжують або позитивний відгук, схвалення, співрадність, співчуття, або задрість, засмучення, злорадство, злість, гнів (Журавльова, 2007, с. 47–48). Скажімо, здебільшого психологічними чинниками зазначеної полярності є негативне ставлення дитини з інвалідністю до незнайомих дорослих,

егоїзм та жалісливість до себе, внутрішня агресивність до світу і мстивість, негативний соціальний досвід, моральна незрілість, низький емоційний інтелект тощо. Водночас за найкращих умов досягнення професійного успіху має місце чітко смислово оформлена свідомісна інтенційність клієнта стосовно подальшої конструктивної комунікації і корисної співпраці з психологом.

Третій період емпатійного вчинення – діяльне зреалізування психологом як емпатійною особою у діалогічних стосунках з клієнтами стратегії взаємного особистісного прийняття один одного і коректне використання технік експресивного мовлення (себто передавання адресату власних думок і почуттів за допомогою слів, жестів, знаків та символів) й у такій спосіб формування обопільної довіри шляхом інтенсифікації їхніх емоційних та когнітивних децентраційних психічних тенденцій і самоздійснювальних можливостей. Ця визначальна стадія спіралі емпатійної взаємодії двох різностатусних осіб здебільшого розпочинається з повторної, більш системної й потужної, актуалізації широкого горизонту свідомісно спрямованих пізнавальних процесів (сприймання, уяви, пам'яті, мислення, мовлення), які узасаднюють подальшу самоідентифікацію, когнітивну децентрацію та антиципацію (передбачення міжособистих стосунків у ситуаційно найближчому і більш віддаленому майбутньому) клієнта. Причому психолог миследіяльно опрацьовує кілька імовірних сценаріїв своєї наступної роботи з конкретним відвідувачем та обирає, передусім від комунікативно-конативних реалій, оптимальний (звісно, з огляду на найкращі перспективи психічного оздоровлення) варіант утілення емпатійної допомоги. Окрім того, він докладає чималі фахові зусилля для зміни чи підкріплення переживань, настановлень або орієнтацій клієнта, водночас усе глибше подумки проникаючи й більш розлого осягаючи його психодуховний світ. У цьому аналітичному розрізі яскравим прикладом тут є робота психолога зі здобувачами вищої освіти, котрі мають фізичні вади (інвалідність) і часто переживають це як певну внутрішню травму. В цій конкретній проблемній ситуації стримане співчуття психолога своїм рівним і довірливим ставленням до юнака чи юнки як до психічно здорових особистостей, віра, емоційне та поведінкове під-

твердження ним позитивних змін у світогляді, самоприйнятті і Я-концепції кожного такого клієнта виводить емпатійність у їх біполярних стосунках на розвиткові висоти психологічно паритетного вчинення, у якому відбувається продуктивне поєднання афекту та інтелекту, мотивів і комунікативних дій, намірів, цілей, засобів і результатів відповідальної поведінки. У цьому разі психолог постає у ролі компетентного наставника, помічника, котрий від заняття до заняття домагається того, щоб між ним та усуб'єктним об'єктом емпатування вибудувалась конструктивна модель, тобто сценаризований прообраз, їхньої ділової і водночас психологічно неформальної взаємодії. Таке внутрішнє сприяння особистісному зростанню особи з фізичними вадами уможливує співпрацю, котра не шкодить у духовному розвитку обом контактерам; хоча, звісно, існують поодинокі випадки, коли психологу не вдається здолати персональний негатив наступника, що перенесений ним із наявного негативного досвіду контактування з навколишніми і, головню як поведінковий стереотип міжперсональної взаємодії, повністю не подоланий на попередньому етапі емпатійного процесу в його дуетному виконання. Тоді заняття у психологічному кабінеті продовжуються доти, допоки не мінімізується його особиста асоціальна спрямованість. У будь-якому разі діяльний період учинкової спіралі розвитку емпатійних міжособистісних стосунків – це не тільки складна фахова миследіяльність психолога, а й емпатійно спричинена і поліумовно опосередкована внутрішня робота клієнта над власними негативними емоціями і думками, мовленнєвими дефектами і поведінковими вадами в напрямку своєї соціальної та особистісної самореалізації.

Четвертий період емпатійного вчинення – *післядіяльне підсумкове рефлексування того, наскільки психологу вдалося емпатійно збагатити й особистісно умістовити та окультурити свої стосунки із клієнтом, а головне – надати йому дієву психологічну допомогу і внутрішньо посилити психодуховні ресурси його позитивного самісного зростання.* На цьому завершальному циклі ціннісно-сміслового взаємопроникнення особистісної емпатії обох різностатусних співдіячів відбувається узагальнювальна індивідуальнісна рефлексія за критеріями плідності та ефективності відносно

тривалих ділових стосунків, причому поглиблено з боку психолога-наставника і здебільшого більш-менш згорнуто з боку самобутнього, за віком, досвідом, спрямованістю, характером і здібностями, клієнта. Компетентний професіонал свідомо й аргументовано самозвітує про те, які етапи розвиткового функціонування сценарно заданого емпатійного процесу з конкретно проблемогенною особою вдалося пройти найбільш психодуховно змістовно, а які меншою мірою були плідними, та що в подальших зустрічах усе ж вдалося змінити на краще. Це вказує на переважання в діалогічному перебігу емпатійних стосунків *рефлексивних процесів* як того системотвірного чинника, що характеризує особистісний мікророзвиток обох учасників комунікативної взаємодії. Так, скажімо, наш досвід роботи зі студентами виняткових психосоціальних особливостей і фізично обмеженого способу життя показує, що кожен з них більшою чи меншою мірою спрямовує осмислену розумову активність на себе й на своєму рівні психокультурного розвитку самозвітує про продуктивність співпраці із психологом, про втілені і не втілені у повсякдення свої мрії, наміри, можливості, врешті-решт про власне особистісне зростання та здобуті духовні ресурси самовдосконалення. Крім того, на цьому періоді замикання біполярного емпатійного процесу має місце спрямоване підсумкове взаємодоповнення векторів особистісного і морального рефлексування, критична й одночасно системна оцінка психологом своєї діяльності ще й із позиції еталонного дотримання вимог етичних принципів. Причому це здебільшого стосується і клієнта, котрий оцінково усвідомлює свої переживання під час усіх попередніх повчальних зустрічей із психологом, його ставлення до нього і загальний вплив на своє внутрішнє благополуччя, що закономірно є фундаментом переходу до його емпатійного вчинення у стосунках з іншими людьми.

Отже, створена нами мислесхема емпатійного вчинення методологічно втілює у дослідницьке життя канонічну (кватерну) оргсхему циклічно завершеної модульно-розвивальної взаємодії у системі «психолог – клієнт», деталізує кожен із чотирьох періодів окремим п'ятерним набором тактів або актів динамічного розгортання емпатійно-діалогічного процесу й у такий спосіб концептуально оформляє *реальну*

онтологію емпатійних міжособистісних стосунків. Воднораз для того щоб конкретизувати пропоновану циклічно-вчинкову концептуальну модель сценарно спроектованої емпатійної взаємодії професійного психолога із клієнтами різного віку, досвіду і соціального статусу та наповнити її адекватним емпіричним змістом потрібно, на наш погляд, здійснити ще два дослідницьких кроки: по-перше, висвітлити психомистецькі особливості функціонування природної, особистісно-сислової, трансфінитної і рефлексивної етапних різновидів емпатії у їх логіко-структурних взаємопереходах і цілісності й, по-друге, аргументувати сценарні особливості емпатійних стосунків і циклічно завершеного розвитку емпатійності у здобувачів вищої освіти й, зокрема, інклюзивної форми навчання.

У ранньому онтогенезі, як відомо, органічно виникає канал забезпечення Я – Ти-зв'язку поки що соціально незрілої особи зі світом (перш за все з матір'ю й дещо пізніше із батьком), що характеризує природну емпатію, себто безпосереднє чуттєве сприймання дитиною емоційного стану близького дорослого шляхом емоційного зараження, наслідування, ідентифікації, поведінкового копіювання. І закономірно, що найчастіше обопільна емпатійна взаємодія присутня в емоціогенних стосунках матері і дитини. Мати відчуває дитину немовби частиною себе й емпатує їй, почуттєво заражаючись її емоційними реакціями, ототожнюючись із цією стороною душевного життя самої себе.

На початковому етапі міжособистісного контактування практичного психолога із проблемним школярем також первинно активізується перебіг природної емпатії, котра центрується на суб'єктних джерельних ресурсах, бодай частково усвідомлюваних, хвилювань і вихованця і дорослого з приводу власного благополуччя, особистої автономності. Таке біологічно вкорінене, органічне переживання є важливим підґрунтям і необхідною умовою подальшого розвитку сценарно заданого з боку дорослого процесу емпатійного вчинення.

Особистісно-сислова емпатія охоплює складне структурно-функціональне плетиво емоційно-ефективних, когнітивних, учинково-діяльних і рефлексивних стадій-складників метасистемного перебігу емпатійного процесу. Вона, маючи біполярний, амбівалентний прояв емоцій і хвилювань та

численні внутрішні опосередкування (ментальними, спонукальними, когнітивними процесами, креативними, соціальними і вольовими спроможностями тощо), все ж характеризується особистою концентрацією, зосередженням на індивідуальному світі Я людини, а не на переживаннях іншого. А це призводить до того, що розвитковий плин може змінювати своє спрямування – від позитиву до співрозмовника (схвалення, співрадість, співчуття) до негативу (заздрість, смуток, злість, злорадство) й відтак від просоціальної поведінки до часто приховуваної асоціальної. У цьому разі інша особа сприймається як об'єкт, а саме як носій певних проблем, думок, хвилювань, поглядів, цінностей, переконань, тоді між ними встановлюються стосунки на кшталт «Я – Він».

Для того, щоб міжсуб'єктний зв'язок двох контактерів перейшов на якісно вищий рівень, тобто на щабель «Я – Ти», потрібно, щоби особистісно-сміслове пережиття було збагачено *трансфінитною*, себто трансцендентною, духовно зорієнтованою, *емпатією*. Саме у діалектичній єдності, здебільшого у зрілому віці особистості, вони уможливають інтегральне постання *соціальної емпатії*, яка «виникає і розвивається на певному рівні зрілості соціальних відносин і проявляється у вищих і найвищих ступенях емпатійних стосунків суб'єкта з об'єктом емпатії» (Журавльова, 2007, с. 60). Звісно, що у нашому випадку трансфінитну емпатійність, як і компетентну соціальну емпатію, здатний виявляти і здебільшого реально демонструє практичний психолог, тоді як дитина початкового чи середнього шкільного віку засвідчує суб'єктне удіяльнення природної та особистісно-сміслової емпатії у їх тому чи тому незначному переважанні, взаємопереходах чи відносній цілісності.

Як підтверджує феноменологія емпатійного вчинення професійних психологів, до прикладу, у роботі з винятковими дітьми, початковий етап розгортання *трансфінитної емпатії*, яка тяжіє до суперпозиційності у співвідношенні із натуральною та особистісно-смісловою, становлять психічно ущільнені чи внутрішньо згорнуті ланки сприймання особою емпатогенної ситуації, спільного хвилювання з приводу певних подій, переживання через почуття і дистрес об'єкта емпатії. І лише на цьому підґрунті задіюються психодуховні механізми

трансфінітного емпатування, котрі зумовлюють надчуттєве сприймання та самісне прийняття іншої особи такою, якою вона є, зокрема її тих актуальних переживань, значущість яких рівна цінності власного індивідуального світу. Саме так нівелюється відчуженість *Я* одного співрозмовника, його хвилювань та негативних експресій від *Я* і переживань та страждань іншого.

За позитивного розгортання емпатійності стосунків між психологом та учнем підліткового віку за періодами емпатійного вчинення здебільшого трансфінітна емпатія збільшує свою присутність і конструктивний вплив на їхню альтруїстичну поведінку й одночасно посилює їх обоєбічне особистісне прийняття як партнерів-індивідуальностей. Тому зазначені психодуховні депланації у проблемного вихованця не тільки підтверджують факт зростання взаємно згармонізованої самісної емпатійності, а й указують на його більшу відкритість як особистості, котра також починає виявляти емпатійність стосовно психолога, його персональних зусиль та зустрічних актів співпраці і співчуття.

Отож, залежно від повноти психічного відображення іншого, й зважаючи на чотири періоди циклічно завершеного розвитку емпатійного мегапроцесу, доречно виокремити такі етапи *г е н е з и е м п а т і й н и х ст о с у н к і в* психолога із учнями загальноосвітнього закладу:

а) ситуаційно елементарні емпатійні стосунки, у підґрунті яких переважає природна або натуральна емпатія, тоді виникає емоціогенне співпереживання, котре характеризує перший етап емпатійного вчинення;

б) когнітивно організовані емпатійні стосунки, у розвитковому функціонуванні яких домінують пізнавальні процеси, котрі центруються довкола особистісно-сислової емпатії, тобто психологічно наповнені співчуттям і співрадістю, внутрішнім або реальним сприянням чи, навпаки, протидією, гнівом, злістю; ці стосунки виконують мотиваційно-інтенційне призначення, визначають психодуховний зміст другого етапу емпатійного вчинення;

в) діяльно-трансцендентні емпатійні стосунки, у фундаменті яких перебуває трансфінітна емпатія та свобода внутрішнього діяння конкретного емпата, себто його зреалізована здатність до надвчування, його душевне і духовне злиття в актах співплекан-

ня із внутрішнім світом особистості контактера; це становить серцевинний зміст третього етапу емпатійного вчинення;

г) рефлексивні емпатійні стосунки як результативний підсумок освітньо зорієнтованої та сценарно організованої міжособистісної взаємодії психолога та учня інклюзивної форми навчання, що характеризує післядіяльний етап обопільного емпатійного вчинення.

У психології різнобічно обґрунтовано, що емпатійні стосунки актуалізуються, проявляються і розвиваються в ігровій, навчальній і трудовій взаємодії, у спілкуванні та спільній діяльності, у соціальних й передусім у моральних учинках. Очевидно, що емпатія та емпатійність є супутніми відповідно процесом і рисою-властивістю багатьох діяльностей, у виконанні яких беруть участь дві, три і більше осіб. Однак для нас важливо підкреслити інше: в окремих випадках суспільного життя (у родинному повсякденні, організованому навчанні, під час амбулаторного лікування тощо) емпатія стає окремою діяльністю і навіть самодостатнім учинком. Метою цієї діяльності є психологічна підтримка іншої людини, предметом – її психодуховний (внутрішній) світ, змістом – переживання і/або співпереживання їй, хвилювання і турбота з приводу її почуттів (співчуття, співрадість, заздрість, гнів), проєктування і втілення в життя моделі поведінки-вчинення, яка допомагає або заважає об'єкту емпатії, реально сприяє або протидіє йому.

Вибудовуючи освітній сценарій тривалої психологічної роботи із винятковим чи проблемним школярем, психолог має знати, що важливою передумовою поступального розвитку емпатії, успішного привласнення моральних норм є його спрямованість на навколишніх, яка спричиняється особливостями ситуаційного спілкування з дорослими, перш за все з батьками і родичами, та іншими школярами різного віку. При цьому відомо, що відсутність зазначеної спрямованості та постійної комунікації з оточуючими зумовлює деприваційні розлади, щонайперше емоційні та соціальні, а також часто призводить до особистісної деструкції, до аномалій у психокультурному розвитку. Зокрема, у педагогічній психології аргументовано доведено, що наслідки психічної депривації в дітей, які перебувають в установах інтернатного типу, відображаються на розвитку не лише їхнього інтелекту, а й на

емоційно-потребовій сфері, актуалізаційних ресурсах самосвідомості, довільної поведінки, на стосунках між іншими вихованцями і дорослими, негативно позначаються на моральному розвитку особистості. У депривованій дитини затримується в розвитку, або взагалі не виникає, почуття співпереживання, співчуття, співрадість іншому.

Окрім того, наші психологічні спостереження, кількісний та якісний аналіз змісту відповідей школярів різних освітніх закладів за відомою методикою «Вибір» виявили відмінності у характеристиках-параметрах емпатійних відносин школярів, з одного боку, з різними об'єктами емпатії – дорослий, тварина, однокласник, з іншого – з різними суб'єктами емпатії – мати, батько, вчителька, психолог та ін. Зокрема, аргументовано, що діти молодшого шкільного віку у взаємодії з різними об'єктами емпатії більше схильні виявляти співпереживання, ніж співчуття. Та й їхня реальна поведінка сприяння іншому суб'єкту феноменологічно зумовлена атракцією, наслідуванням і соціальним контролем з боку дорослих (батьків, педагогів, старших школярів). Усе це вказує на те, що психолог, розробляючи і втілюючи у життя освітньо-психологічний сценарій із конкретним учнем чи студентом, зобов'язаний якомога повніше й детальніше враховувати його індивідуально-психологічні особливості та ресурси психокультурного розвитку. Лише на цьому шляху його чекає справжній професійний успіх.

Висновки

1. Емпатія – сильне переживання, глибоке почуття-хвилювання, котре близьке до страждання й характеризується як емоційгенна форма ідентифікації, отожднення особою із кимось або чимось та внутрішньо організується як співпереживання чи співстраждання. Емпатія – це особливий психодуховний стан людини, тонкий і водночас глибокий резонанс на хвилювання і збентеження іншої людини чи групи людей.

2. У результаті детального аналізу психологічної літератури доведено, що науковці вивчають емоційну або емотивну, когнітивну або пізнавальну, співпереживальну, співчуттєву, діяльну або вчинково-вольову форми вияву емпатії. Звідси закономірно постають основні тенденції психологічного

пізнання сутності та феноменології цього складного психодуховного явища. Здебільшого структурно-функціональна модель емпатії містить тристадійне розгортання її особистісно-смыслового інваріанту, що охоплює емпатогенну ситуацію (природне співпереживання, емоційне забарвлення контактів, емпатійне ставлення), безпосереднє пережиття емпата з приводу почуттів іншої особи (когнітивна оцінка емпатогенної ситуації, мотиваційна установка, емоційна децентрація, амбівалентність, біполярність хвилювань тощо) і власне конативно-діяльне прожиття почуттів іншого, що актуалізує перебіг різних, часто суперечливих, хвилювань, почуттів, експресій (емпатійна поведінка особи емпата, обопільна емпатійна паритетність між співрозмовниками та ін.).

3. Пропонована нами теоретична модель емпатійної взаємодії практичного психолога з клієнтом, на відміну від існуючих у загальній психології: 1) методологічно ґрунтується на принципах, закономірностях і нормативах авторського циклічно-вчинкового підходу; 2) знайшла сутнісне ієрархічно-параметричне умістовлення у вигляді *мислесхеми емпатійного вчинення*, що фіксує канонічну спіраль чотирьох періодів і двадцяти похідних тактів (актів) модульно-розвивального функціонування емпатійної взаємодії; 3) становить епістемологічне осереддя обстоюваної тут концепції рефлексивно-вчинкового сценарування і психомистецького втілення у життя емпатійних міжособистісних стосунків (див. Фурман А., 2009а, 2009б); 4) є психодидактично та освітологічно зорієнтованою за своїм призначенням, адже являє собою оригінальну, психологічно новаційну і процедурно алгоритмізовану, освітню технологію, якою кожен психолог має можливість компетентно опанувати.

4. У проведеному дослідженні психолого-змістову розгортку отримали чотири періоди сценарно обґрунтованого й миследіяльно зреалізованого *емпатійного вчинення* психолога у процесі регулярних міжособистісних стосунків із клієнтом певного віку, статі, досвіду, соціального статусу та інших психофізичних особливостей, що сутнісно доречно визначити як *п е р і о д и*, стадії чи етапи проходження обома учасниками діалогічних взаємин довершеної вчинкової спіралі:

а) с и т у а ц і я: емпатійне входження контактних осіб у ситуацію міжсуб'єктної взаємодії, виникнення, розвиткове утворення чи цілеспрямоване її формування як емпатогенної, де переважають процеси споглядання, сприймання і співчуття, а також активізуються емоції та афекти, ресурси і механізми дії органічної (природної) емпатії;

б) м о т и в а ц і я: свідоме настановлення психолога на переведення в діяльний стан власної особистісної емпатійності стосовно клієнта, його внутрішньо вмотивоване й інтелектуально самоорганізоване співпереживання з приводу хвилювань, почуттів та особистих проблем останнього й одночасно фахова потреба надати йому найбільш дієву психосоціальну допомогу; тут переважають когнітивні процеси емпатування, позитивне ставлення контактерів один до одного, водночас виникає амбівалентність, біполярність, модальність персональних переживань, домінує власне розвинена особистісно-сміслова емпатійність та ін.;

в) у ч и н к о в а д і я: безпосереднє й урешті-решт успішне зреалізування психологом як емпатійною особою у діалогічних стосунках з клієнтом стратегії взаємного особистісного прийняття один одного і коректне використання технік експресивного мовлення й у такий спосіб формування обопільної довіри шляхом інтенсифікації їхніх емоційних та когнітивних децентрацій, психічних тенденцій і самоздійснювальних можливостей; тут актуально функціонують пізнавальні процеси, антиципація, когнітивна децентрація, персональне прийняття, трансфінітна емпатія, досягається емоційно-почуттєва суголосність міжособистісних контактів, набувають ваги ціннісно-сміслові пріоритети регулярних зустрічей;

г) п і с л я д і я: післядіяльне підсумкове рефлексування психологом поетапної ефективності перебігу природної, особистісно-сміислової, трансфінітної і рефлексивної емпатійних інваріантів учинення за періодами співпраці з клієнтом, добротності надання йому дієвої психологічної допомоги і посилення психодуховних ресурсів його позитивного самісного зростання, а також реальна оцінка якості розробленого і втіленого в життя психомистецького сценарію, зважаючи на повноту реалізації емпатійного потенціалу обох учасників

освітньої взаємодії і на особистісне зростання коефіцієнту соціальної емпатійності кожного.

5. Для деталізації сценарно спроектованої емпатійної взаємодії професійного психолога із вихованцями закладів середньої і вищої освіти, котрі мають життєві чи суто особистісні проблеми, або належать до категорії осіб з інвалідністю (особливими потребами), контурно висвітлено: а) психогенетичні особливості вікових змін у розвитку їхньої природної, особистісно-сислової і трансфінітної різновидів емпатії за етапами розгортання розвивальних стосунків з батьками, педагогами, суб'єктивним довкіллям і б) особливості регулярного професійного спілкування психолога з проблемними наступниками, яким властиві більша чи менша соціальна дистанційованість від навколишніх і деприваційні тенденції та психічні деструкції особистісного розвитку. Пропонована в даній розвідці *вчинково-рефлексивна оргсхема сценарування* періодичного, миследіяльнісного й циклічно довершеного, здійснення емпатійної взаємодії психолога із здобувачами певного рівня освіти пропонує оптимальний спосіб вирішення саме другого завдання. Водночас вона з успіхом може бути використана колегами-психологами у будь-якій індивідуальній роботі з клієнтами.

Список використаних джерел

- Академік В. А. Роменець: творчість і праці : зб. ст. / упоряд. П. А. М'ясоїд; відп. ред. Л. О. Шатирко. Київ : Либідь, 2016. 272 с.
- Бахтін М. До філософії вчинку. *Психологія і суспільство*. 2019. № 1. С. 5–34. DOI: <https://doi.org/102307/431748>
- Вітакультурна методологія. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана : колективна монографія. Тернопіль : ТНЕУ. 2019. 980 с.
- Журавльова Л. П. Психологія емпатії : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 328 с.
- Методологія і психологія гуманітарного пізнання : колективна монографія. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана. Тернопіль : ТНЕУ, 2019. 998 с.
- Модульно-розвивальна система як соціокультурна організація / гол. ред. А. В. Фурман. *Психологія і суспільство: спецвипуск*. 2002. № 3/4. 292 с.

- Психологія вчинку: шляхами творчості В. А. Роменця : зб. ст. / упоряд. П.А. М'ясоїд; відп. ред. А. В. Фурман. Київ : Либідь, 2012. 296 с.
- Роменець В. А., Маноха П. І. Історія психології ХХ століття : навч. посіб. 3-є вид. Київ : Либідь. 2017. 1056 с.
- Роменець В. А. Предмет і принципи історико-психологічного дослідження. *Психологія і суспільство*. 2013. № 2. С. 6–27.
- Савчин М. В. Здоров'я людини: духовний, особистісний і тілесний виміри : монографія. Дрогобич : ПРОСВІТ, 2019. 232 с.
- Система сучасних методологій : хрестоматія у 4-х томах / упоряд., відп. ред., перекл. А. В. Фурман. Тернопіль : ТНЕУ, 2015. Т. 1. 314 с. Т. 2. 344 с. Т. 3. 400 с. Т. 4. 400 с.
- Фурман А. В. Архітектоніка теорії діяльності: рефлексивно-вчинковий сценарій метаметодологування. *Психологія і суспільство*. 2022. № 1. С. 7–95. <https://doi.org/10.35774/pis2022.01.007>
- Фурман А. В. Ідея і зміст професійного методологування : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 378 с.
- Фурман А. В. Методологія парадигмальних досліджень у соціальній психології : монографія. Київ : Інс-тут соц. і політ. психології НАПН України; Тернопіль : ТНЕУ, 2013. 100 с.
- Фурман А. В. Модульно-розвивальний оргпростір методологування: аргументи розширення. *Психологія і суспільство*. 2017. № 1. С. 34-49. <https://doi.org/10.35774/pis2017.034>
- Фурман А. В. Модульно-розвивальне навчання: принципи, умови, заперечення : монографія. Київ : Правда Ярославичів, 1997. 340 с.
- Фурман А. В. Освітні сценарії: сутність, композиція, принципи створення. *Психологія і суспільство*. 2009а. № 3. С. 174–192.
- Фурман А. В. Освітні сценарії у системі модульно-розвивального навчання : наук. вид. Тернопіль : НДІ МЕВО, 2009б. 40 с.
- Фурман А. В. Сучасні тенденції розвитку сфери психології в оптиці вітакультурної методології. *Психологія і суспільство*. 2021. № 2. С. 6–15. <https://doi.org/10.35774/pis2021.02.006>
- Фурман А. В. Теоретична модель гри як учинення. *Наука і освіта. Психологія*. 2014. №5/СХХІІ. С. 95–104.
- Фурман А. В. Теоретична модель особистісного прийняття людиною. *Психологія і суспільство*. 2020. № 1. С. 56–77. <https://doi.org/10.35774/pis2020.01.056>
- Фурман А. В., Фурман О. Є. Методологічне обґрунтування психології як сфери мислєдїяльності. *Психологія і особистість*. 2021. № 2. С. 9–45. <https://doi.org/10.33989/2226-4078.2021.2.239951>

- Фурман А. В., Шандрюк С. К. Сутність гри як учинення : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2014. 120 с.
- Фурман О. Є., Гірняк А. Н. Сутнісне визначення модульно-розвивальної взаємодії викладача і студентів в освітньому процесі. *Психологія і суспільство*. 2020. № 3. С. 53–81. <https://doi.org/10.35774/pis2020.03.053>
- Фурман (Гуменюк) О. Методологія пізнання освітнього вчинку в контексті інноваційно-психологічного клімату. *Психологія і суспільство*. 2012. № 1. С. 47–81.
- Хайрулін О. М. Професійне вигорання військовослужбовців як предмет психологічного аналізу. *Психологія і суспільство*. 2014. № 2. С. 98–128.
- Furman A. V. Volodymyr Rovenets as the Architect of the methodology of humanitarian cognition. *Психологія і суспільство*. 2016. № 2. С. 10–24.

References

- Bakhtin, M. (2019). Do filosofii vchynku [To the philosophy of action]. *Psykhohohiya i suspilstvo [Psychology and society]*, 1, 5-34 [in Ukrainian].
- Furman (Gumenyuk), O. I. (2012). Metodologiya piznannya osvitnogo vchynku v konteksti innovacijno-psychologichnogo klimatu. [Methology cognition of educational act in the context innovation and psycholohi climate]. *Psychologia i suspilstvo [Psychology and society]*, 1, 47-48 [in Ukrainian].
- Furman, A. V. (1997). *Modulno-rozvyvalne navchannia: pryntsyipy, umovy, zabezpechennia [Modular and developmental education: principles, conditions, provision]*. Kyiv: Pravda Iaroslavychiv [in Ukrainian].
- Furman, A. V. (2009). Osvitni stsenariyi: sutnist', kompozytsiya, pryntsyipy stvorennia [Essence composition principles of creation]. *Psykhohohiya i suspilstvo [Psychology and society]*, 3, 174-192 [in Ukrainian].
- Furman, A. V. (2009). *Osvitni stsenariyi u systemi modulno-rozvyvalnoho navchannia [Essence composition of system modular development teaching]*. Ternopil: NDI MEVO [in Ukrainian].
- Furman, A. V. (2013). *Metodolohiia paradyhmalnykh doslidzhen u sotsialnii psykholohii [Methodology of paradigmatic research in social psychology]*. Kyiv; Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

- Furman, A. V. (2014). Teoretychna model' hry yak uchynennya [Theoretical model of the game as an act]. *Nauka i osvita. Psykholohiya. [Science and education. Psychology]*, 5/CXXII, 95104 [in Ukrainian].
- Furman, A. V., Shandruk, S. K. (2014). *Sutnist hry yak uchynennya [The essence of the game committing]*. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
- Furman, A. V. (Ed.). (2015). *Systema suchasnykh metodolohii: khrestomatiia u 4-kh tomakh [The system of modern methodologies: a textbook in 4 volumes]*. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
- Furman, A. V. (2016). Volodymyr Romenets as Architect of methodology of humanitarian cognition. *Psychologia i suspilstvo [Psychology and society]*, 2, 11-24.
- Furman, A. V. (2016). *Ideia i zmist profesiinoho metodolohuvannia [The idea and content of professional methodology]*. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
- Furman, A. V. (2017). Modulno-rozvyvalnyi orhprostir metodolohuvannia: arhumenty rozshyrennia [Modular-developmental organizational space of methodology: arguments of expansion]. *Psykholohiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 1, 34-49 [in Ukrainian].
- Furman, A. V. & Furman, O. I. & Shandruk, S.K. & Co (Eds.). (2019). *Vitakulturna metodolohiia: antolohiia. Do 25-richchia naukovoii shkoly profesora A.V. Furmana [Viticultural methodology: an anthology. To the 25th anniversary of professor A. V. Furman's Scientific School]*. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
- Furman, A. V., Furman, O. I., Shandruk, S. K. et al. (2019). *Metodolohiia i psykholohiia humanitarnoho piznannia. Do 25-richchia naukovoii shkoly profesora A.V. Furmana [Methodology and psychology of humanitarian cognition. To the 25th anniversary of professor A.V. Furman's scientific school]*. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
- Furman, A. V. (2020). Teoretychna model osobystisnogo pryynyattya lyudyny lyudynoyu [Theoretical model of the personal acceptance man man]. *Psykholohiya i suspilstvo [Psychology and society]*, 1, 56-77 [in Ukrainian].
- Furman, A. V. (2021). Suchasni tendentsiyi rozvytku sfery phycolohii v optytsi vitakul'turnoi metogolohiyi [Current trends spnere development of optics and cultural methodology]. *Psykholohiia i suspilstvo [Psychology and society]*, 1, 6-15 [in Ukrainian].
- Furman, A. V., Furman O. Ye. (2021). Metodolohichne obhruntuvannya psyhlohohii yak sfery myslediyal'nosti [Methodologicak justification

- psychology as areas of thought]. *Psykholojiya i osobystosti [Psychology and personality]*, 2, 9-45 [in Ukrainian].
- Furman, A. V. (2022). Arkhitektonika teoriiy diyal'nosti: refleksyvno-vchynkovyy stsenariy metametodolohuvannya [Architectonics of activity theory: reflexivedeed of metamethodologization]. *Psykholojiya i suspilstvo [Psychology and society]*, 1, 7-94 [in Ukrainian].
- Furman (Humeniuk), O. Ye. (2012). Metodolohiia piznannia osvittn'oho vchynku v konteksti innovatsiino-psykholohichnoho klimatu [Methodologi of Cognition of educational Act in the Context of innovative Psychological Climate]. *Psykholojiya i suspilstvo [Psychology and society]*, 1, 47-81 [in Ukrainian].
- Furman, O. Ye., Hirniak, A. N. (2020). Sutnisne vyznachennia modulno-rozvyvalnoi vzayemodiyi vykladacha i studentiv v osvittn'omu protsesi [The essential definitions of modular developmental interaction of teacher and students the educational process]. *Psykholojiya i suspilstvo [Psychology and society]*, 3, 53-81 [in Ukrainian].
- Hairulin, O. M. (2014). Profesiynne vyhorannya viys'kovosluzhbovtiv yak predmet psykholohishnoho piznannia [Professional Burnout of Militaries as Subject of Psychological Analysis]. *Psykholojiya i suspilstvo [Psychology and society]*, 2, 98-128 [in Ukrainian].
- Myasoid, P. A. & Furman, A. V. (Eds.). (2012). *Psykholojiya vchynku: Shliakhamy tvorchosti V. A. Romentsia [Psychology act: the way of creativity, of Romenets V. A.]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Miasoid, P. A. & Shatyрко, L. O. (Eds.). (2016). *Akademik V. A. Romenets: tvorchist i pratsi [Akademic V. A. Romenets: creativity and work]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Romenets, V. A. & Manokha, P. I. (2017). *Istoriia psykholohii XX stolittia [History of psychology of the twentieth century]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Romenets, V. A. (2013). Predmet i pryncypy istoryko-psykholohichnoho doslidzhennya [Subject and principles of historical and psychological research]. *Psykholojiya i suspilstvo [Psychology and society]*, 2, 6-27 [in Ukrainian].
- Savchyn, M. V. (2019). Zdorov'ya ludyny: dukhovnyy, osobystisnyy i tilesnyy vymiry [Human health: is spiritual, personal and Body measurements]. *Drogobych* [in Ukrainian].

A. Furman

A THEORETICAL MODEL OF EMPATHIC INTERACTION BETWEEN A PSYCHOLOGIST AND A CLIENT: A CYCLICAL-ACTION APPROACH

The interdisciplinary study is devoted to the elucidation of the author's concept of the deed integral, developmentally enriched and dialogically directed empathic interaction of a psychologist with clients of different ages, gender, mental experience, social status and mental organization of the individual self. The proposed concept was created, on the one hand, through a reflexive reconstruction of the content of the psychological theory of empathy known in Ukraine and abroad (L.P. Zhuravlyova, 2007), when it is step-by-step achieved, scenario-worked out and practically realized, mutual complementation of the developmental functioning of various types, levels and stages of the empathic process, resources, channels and means of empathic attitudes-relationships and individual psychological features of empathy of each participant in dialogic contact in the "psychologist-client" system, on the other hand - due to the use of the latest methodological optics of post-non-classical rationality, namely the author's cyclical-action approach with its basic principles (cyclicity, synergy, action, metasystem), a number of regularities and norms of cognitive thinking activity. Moreover, the universal tool for implementing research consciousness into life, which establishes the epistemological core of the concept advocated here, is a m e n t a l s c h e m e built according to the principle of quaternity in the context of the broad intellectual possibilities of the innovative sphere of professional methodologization (A.V. Furman, 2005, 2016). The starting idea in this case was the axiomatic statement that the process cycle of the current course of empathy is a separate, original act on the part of the individual. Taking into account the goal, task and subject field of this study, it is proved that: firstly, the most effective technology of collaborative psycho-spiritual filling of interpersonal relationships is modular-developmental interaction, which is first subject to a reflexive-action scripting, and then to a full-fledged existential implementation; secondly, the stages of deployment of personified empathic interaction can not only be justified on the basis of dominant processes (affective, cognitive, conative), but also more methodologically justified on the basis of the logic-canonical structure of the act (situation, motivation, action, afteraction); thirdly, the empathic dialogic cycle is best consciously organized by a practical psychologist while working with a client as a four-periodized and step-by-step (procedural) detailed act of personal empathy, which includes the alternating dominance of natural, affective-cognitive, conative-active and reflective types of empathy; fourthly, the psychologist's practical use of the action-reflective thinking scheme of the scenario confirmed the empirical effectiveness in his individual work with students of secondary and higher education, in particular with those who have special needs or are characterized by problematic behavior.

Key words professional burnout, psychologist, client, empathy, theory of empathy, cyclical-action approach, thinking scheme, modular-developmental interaction, personal empathy, reflexive-action scenario, empathic action, psychological help.